

השנים הראשונות של עתון "הארץ"

מרדכי נאור

עסקים ומנהלן, שכבר התמחה בהוצאת עתונים וספרים ברוסיה. בארץ נפגש גולדברג עם עורכים, עתונאים ועסקנים. לאחר שהשיג מהבריטים את האישור "לאורח" את "חדשות מהארץ", כינס התייעצות בה נכחו הוא עצמו, זלצמן, העסקן והסופר מרדכי בן הלל הכהן והעורך והפובליציסט יוסף לוריה. הארבעה החליטו להוציא בהקדם עתון המשך ל"חדשות מהארץ", שייקרא "ארץ ישראל". המדובר היה ביומן, שכן "ברגע היסטורי חשוב זה [לאחר הצהרת בלפור והתקוות המרקיעות שחקים להקמת בית לאומי ליהודים בארץ-ישראל] אין שבועון יכול לספק צרכי השעה, ועלינו להשתדל לעשות את העתון יומי", כדברי מרדכי בן הלל הכהן.²

הארבעה גם חישבו את עלות העתון ומסקנתם היתה, שיומן שיופיע ארבעה ימים בשבוע בשני עמודים וביומיים הנוספים בארבעה עמודים, יסב גרעון חודשי של 130 ל"מ (לירות מצריות, ההילך החוקי בארץ עד נובמבר 1927) — סכום נכבד ביותר באותם ימים, שלא הרתיע כלל את גולדברג, "כעל המאה".

עתה עלה הצורך למצוא עורך לעתון. תחילה הועלו שמותיהם של אלתר דרריאנוב ומשה גליקסון, אלא שהם היו עדיין ברוסיה והציגה ממנה קשתה עליהם בשל אימי מלחמת האזרחים. היישוב היהודי הקטן (שמנה פחות מ-60 אלף נפש) יכול היה להציע כמה וכמה שמות, כדוגמת יוסף לוריה, אברהם לודויפול וזאב ז'בוטינסקי, שערכו עתונים יהודיים בחוץ לארץ. ז'בוטינסקי הוצא מהרשימה, משום ששירת עדיין כקצין בגדוד העברי. לגולדברג היו שיקולים משלו, ובחירתו נפלה על ד"ר ניסן טורוב, סופר ומחנך שעלה לארץ בעלייה השנייה ושימש כמנהל בית הספר לבנות כיפו. במשך כחודשיים נוהל משא-ומתן עם שורה ארוכה של משתתפים. באמצע יוני 1919 פורסמו בירושלים וביפו כרוזים, שבישרו על הופעתו של "עתון בלתי מפלגתי לענייני החיים והספרות" — יומן ראשון לאחר תקופה ממושכת של אדם עתונאי, כשל הגזרות התורכיות, כיבוש הארץ על ידי הבריטים ודלדולו החמור של היישוב. ועדיין נותרה בעיה אחת: שמו של העתון. הבריטים סירבו לאשר את השם "ארץ ישראל", בחששם כי הוא ירגיז את הערבים. הנוסח שאושר על ידם דמה לשמו של העתון הצבאי, בהשמטת אות אחת: במקום "חדשות מהארץ" — "חדשות הארץ".

עתון פרוגרסיבי

גיליון מס' 1 נתקבל בהתלהבות. ואין פלא בדבר. היישוב היה צמא לעתון משלו, מה גם שבין הכותבים ב"חדשות הארץ" בתקופתו הראשונה היו דמויות מוכרות בשדה הספרות, העתונאות והעבודה הציבורית, כדוגמת אליעזר בן-יהודה ובנו איתמר בן אבי, משה סמילנסקי, זאב ז'בוטינסקי, מרדכי בן-הלל הכהן, ניסן טורוב, אברהם לודויפול ועוד רבים אחרים, ממיטב האינטליגנציה של ארץ ישראל הקטנה. את גיליון הבכורה חטפו ממש מבית הדפוס, והיו קוראים סקרנים שסייעו לסובב את מכונת ההדפסה — שהופעלה ידנית.³

על מגמות העתון יכלו הקוראים לקרוא בעמוד א' של הגיליון הראשון, במה שמכנים מגיפסט, הצהרת כוונות. הטקסט במקורו, בעברית של אז, כפיזור במקומות אחדים ובכתיב חסר, מימין.

ב-18 ביוני 1989 ימלאו שבעים שנה לעתון "הארץ", ותיק היומונים בישראל. תולדותיו של העתון מתחלקות לשלוש תקופות לא שוות באורכן: תקופת ירושלים — שאורכה כשלוש שנים וחצי (יוני 1919 — דצמבר 1922), ובמהלכה היו לעתון עורכים שונים; תקופת משה גליקסון, שערך את העתון מסוף 1922 עד שנת 1937; תקופת שוקן, הנמשכת משנת 1937 עד ימינו. באותה שנה רכש שלמה זלמן שוקן את העתון, ולאחר כשנתיים החל לכהן בנו גרשום כעורך. הוא מתמיד בכך קרוב לחמישים שנה.

מאמר זה יעסוק ב"הארץ" בתקופתו הראשונה בלבד.

מ"חדשות הארץ הקדושה" ל"חדשות הארץ"

עם כיבוש חלקה הדרומי של ארץ ישראל על ידי הצבא הבריטי במלחמת העולם הראשונה, החלו שלטונות הצבא לפרסם עתון בשלוש שפות: אנגלית, ערבית ועברית. הגירסה האנגלית נקראה "THE PALESTINE NEWS" והעברית — "חדשות מהארץ הקדושה". לאחר גיליון אחד הושמטה התיבה "הקדושה", ובמשך למעלה משנה הופיע העתון בתדירות שבועית, כשלו מוסף ספרותי מעניין בשם "שי של ספרות".⁴ חמשת הגיליונות הראשונים הופיעו בירושלים. מהגיליון השישי עד האחרון (מס' 53) יצא השבועון לאור בקהיר, בעריכתו של ברוך בינה, צעיר ארץ ישראל בן 26 ועותקיו נשלחו כמעט כולם לארץ ישראל. ב-10 באפריל 1919 נפרד בינה מקוראיו. המלחמה תמה, והצבא הבריטי לא ראה עוד צורך להוציא עתון ל"ענייניבס", יהודים כערבים.

הידיעה שהבריטים עומדים להפסיק את "מחדשות הארץ" היתה ידועה לד"ר חיים וייצמן מאז פברואר 1919, והוא עשה מאמצים להמשיך את הופעת השבועון. אף שסבר כי מוטב שלהסתדרות הצינונית יהיה עתון משלה, והבריטים היו מוכנים להעביר לידו את הזכות להמשיך ההוצאה, הוא הכיר בחולשתה הכספית של תנועתו וחיפש בעל הון שיהיה מוכן ליטול על עצמו את המשימה. הכתובת היתה כמעט ברורה: הנדבן היהודי-רוסי יצחק לייב גולדברג, שתוכניותיו להוציא עתון בארץ ישראל היו ידועות ברבים.

גולדברג הגיע לארץ ישראל בהביאו אתו את שלמה זלצמן, איש

בגיליונות של הימים הראשונים הופיעה מודעה בזה הלשון:

העתון "חדשות הארץ" (התוצאה העברית של THE PALESTINE NEWS), שנמסר ע"י הרשות הצבאית למר יצחק גולדברג, אינו עומד עוד בשום קשר עם צבא המשלחת המצרית [שמו הרשמי של הצבא הבריטי בארץ]. הוא יופיע להבא בירושלים ע"י מר יצחק גולדברג, המו"ל האחראי היחידי. כל המנויים, אשר זמן חתימתם לא עבר בעת העברת העתון, יקבלו להבא את גליונות העתון "חדשות הארץ" לפי החשבון.

המערכת הראשונה כללה, לצד העורך טרורב, את מרדכי בן-הלל הכהן, אברהם לודרפול, משה סמילנסקי, זאב ז'בוטינסקי וד"ר יוסף לוריה. בגיליון הראשון השתתפו בכתיבה, בחתימתם: א.מ. ברוכוב, מרדכי בן הלל הכהן, זאב ז'בוטינסקי, יעקב פיכמן, אליעזר בן יהודה, איתמר בן אבי, משה סמילנסקי ויצחק אפשטיין. הוא כלל, כמקובל בימים ההם, יותר פובליציסטיקה מאשר חדשות, מעט ידיעות מהארץ ומהעולם (מיושנות למדי, בנות 3-4 ימים) ומודעות. היקפו — 8 עמודים בפורמט של 30x45 ס"מ. בימים הבאים, כולל בימי שישי ובערכי חג, הופיע העתון בדרך כלל ב-4 עמודים.

עזיבות ראשונות

זמן קצר לאחר הופעת הגיליון הראשון החלו הזעזועים. משפחת בן יהודה, שנרתמה להוצאת העתון כמי שכפאה שד, פרשה. בן אבי, בעיקר, חש עלבון צורב, שאחרים — ביניהם עולים חדשים ו"רוסים" שנואי נפשו — הם העומדים בראש המפעל, ולא הוא ושכמותו, צברים ובני עדות המזרח. שמו נעלם מ"חדשות הארץ" כבר לאחר הגיליון הראשון. נימוקו לכאורה היה, שאין זה עתון אלא כתב עת הערוך על ידי סופרים. להדגמת העניין נהג לספר, כי באחד מימיו הראשונים של העתון הזדמן למשרד הדואר בירושלים, לעת ערב, וראה במו עיניו שהגיע מברק של סוכנות "רויטר" שנשלח מלונדון לממשל הצבאי הבריטי, ובו מידע על הישג העופתי חסר תקדים: שני טייסים בריטים, אלקוק ובראון, חצו לראשונה את האוקיינוס האטלנטי "בקפיצה אחת" — מקנדה לאירלנד. בן אבי מיהר למערכת "חדשות הארץ" ובפיו הסקופ המרעיש. הוא פגש בזלצמן וסיפר לו בשמחה על המידע שהשיג. זלצמן לא התרגש. "העמודים כבר תחת מכש הדפוס", הסביר לבן אבי. זה הציע לו לעכב את ההדפסה, להוציא כמה שורות ובמקומן להכניס את הידיעה המרעישת. זלצמן עלה לקומה השנייה, כדי להיוועץ בחברי המערכת. דעתם — כדעתו — היתה שאין צורך להיחפז. לעתון ממילא אין מתחרים בארץ, וקוראיו לא ירעו כלל כי הפסידו מידע חשוב כלשהו. בן אבי טען, כי המידע עלול להגיע מעתון ערבי, אך זלצמן פטר אותו בתשובה: "מי קורא אצלנו עתון ערבי...? בן אבי ניסה נימוק אחרון: "אבל הרבר יחשב לדורות כחטא עתונאן שלא יכופר". על כך השיב לו זלצמן (לפי גירסת בן אבי, שהיא היחידה הקיימת בנדון): "אחרינו — המבול!"

הידיעה עצמה הופיעה תחת הכותרת "באויירה" ב-24 ביוני 1919, והיא הסתמכה על מברק מלונדון, שנשא את התאריך 19 ביוני. הטייסיים המריאו מ"הארץ החדשה", שאינה אלא ניו פאונדלנד. הסיבה לאיחור

ירושלים, י"ח סיון

לעתון יומי, ציוני כללי ופרוגרסיבי, חכתה ארץ ישראל זה מכבר. גם כתנאי הקיום הקשים של השלטון התורכי לא יכול הישוב העברי למצוא ספוק בעתונות המקומית, שהיתה תלויה ב"נס" במובן החמרי והרוחני, ונשא את נפשו לעתון הגון, ר"ל [רוצה לאמר] לעתון שיהא עומד לגמרי ברשות עצמו וידע לתאר ולברר את חזיונות חיינו מתוך הכרת הדברים הנכונים והבנתם הברורה; וביתוד גבר הצורך הזה בקהלה מיום שחרור ארצנו ע"י הצבא הבריטי. אבל מסבות שונות אי אפשר היה לגשת להוצאת העתון המקווה עד היום הזה.

וגם עתה, כשהגיעה סוף סוף השעה שצפינו לה, לא נוכל לדאבוננו לאמר, כי שאיפתנו התגשמה במלואה; עכובים טכניים שונים יפריעונו עוד לעתה עתה משכלל את העתון שכלול גמור מצדו החיצוני ומהגדילו במדה המתאימה לצרכינו כיום; ומצב העניינים בעולם בכלל ובארצנו בפרט יכריחנו בוודאי לעבור לפעמים בשתיקה על חזיונות שראוי לדבר עליהם, או להסתפק בנגיעה קלה וברמז דקל תחת ברוד מפורט והארה רבת צדדים.

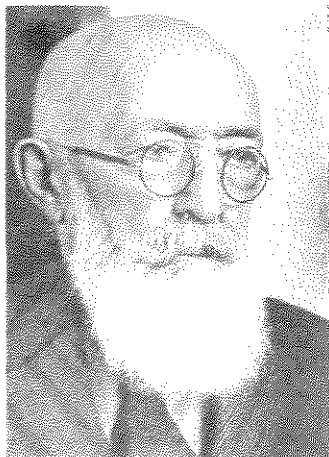
אולם ההכרה, שעתונות כל הארצות כמעט נתונה עכשיו כתנאים בלתי נוחים מעין אלה שהזכרנו, תשמש לנו במקרה זה חצי נחמה. ועם השתנות התנאים האלה בעולם כולו ישתנו, כמובן, לטובה גם אצלנו. לעת עתה נמנע מהבטחות מוגזמות ונשתדל לתת לקורא העברי בארץ ובחו"ל את אשר אפשר לתת לו בזמן הזה: עתון יומי צנוע ולא גדול ביותר, אבל חפשי ורציני ושואף למלא באמונה את חובתו, מתוך הכרת האחריות הגדולה שהוא מקבל על עצמו, באמרו להיות לפה לכל נושאי דגל תחינתו בשעה חמורה זו של מעבר מחלום הציוניות אל החיים המעשיים והממשיים ב"בית הלאומי", העומד להבנות תחת חסותה ובעזרתה של אנגליה.

לא נעלם מנגד עינינו הקושי הרב שיש בכקשת פתרון אויביקטיבי לשאלות הרבות והמסובכות המנסרות עתה בעולמנו העברי; אולם שאיפתנו הנאמנה לבחן מצד ערכן הלאומי והכללי את הדעות השונות, השוררות בחלקים שונים של מחננו הציוני, להעריכן הערכה צודקת ונקה מכל משוא פנים, שאיפה זו תעמד לנו, כפי שאנו מקיים, להעמיד את הדברים על אמתם ולכון את דעת הקהל לדרך הנכונה.

אכן מובן מאליו, שבכל זאת לא יהיה עתוננו "במה חפשית" לכל רעיון ולכל דעה שהיא; כי כשם שיש מצד אחד תביעות מינימליות לגבי הצורה החיצונית של דברי דפוס, אשר אין להפחית מהן באורגן נכלי, מכשירן ספרותי הראוי לשם זה — כך ועוד במדה יתרה יש גבול ל"חפש הדעות", שאין לעברו בעתון, אשר מגמתו הכללית קבועה ע"י תכנית כל שהיא, ואפילו אם תכנית זו היא רחבה ומקיפה כתכנית הציונית, השואפת לתחית עם ישראל ושפת ישראל על אדמת ישראל.

נוכל רק להבטיח, כי מהצד האינפורמציוני ישתדל עתוננו — עד כמה שזה אפשר כתנאים הנוכחים — להיות עד נאמן למאורעות החיים החשובים בארץ ובחוץ לארץ ומהצד הספרותי נשאף להגיע, בעזרת ההשתתפות של טובי הסופרים מכל הסוגים אשר הובטחה לנו, לידי הגובה האפשרי ולטיע ע"י כך לפתוח טוב טעמו של הקורא העברי. ברצון טוב ובכונה טהורה נגשים אנו לעבודתנו רבת האחריות, ותקוננו חזקה כי קהל הקוראים הרחב יפגוש את מפעלנו כרגשי אמן ואהדה. המערכת

אנשי "הארץ" בשנותיו הראשונות

מרדכי בן הלל הכהן

יוסף לוריה

אברהם לודופול

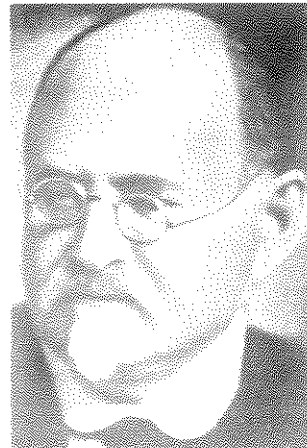
ניסן טורוב

משה גליקסון

משה סמילנסקי

ל. גולדברג

א. מ. ברכיהו

זה היה אחראי לעתון במשך חודשים אחדים. מה הביא את ד"ר טורוב לפרוש זמן קצר כל-כך לאחר יסוד העתון? על כך השיב הוא עצמו בזכרונותיו:

הגיליונות הראשונים נתקבלו ברצון רב, ומיד נקבע יחס של כבוד אל העתון. אבל אני הרגשתי מהרעג הראשון כי נפלתי בפח: הבטחות שהובטחו לי לא נתקיימו, העזרה הדרושה לא ניתנה לי, האמצעים הטכניים של ההדפסה וכו' היו פרימיטיביים עד מאד, ובלי הרף ריחפה על ראשי הסכנה, שלא אוכל להוציא את הגיליון... בתנאי המשוניים האלה לא היתה כל אפשרות לעבוד, ולכן התריתי באחראים להוצאת העתון, שאם לא ימלאו את החסר — אתפטר. מיד הבטיחו למלא אחרי דרישותי, אך לא קיימו את ההבטחה. ככה חזר הדבר פעמים אחדות, עד אשר לבסוף התפטרתי באמת.⁵

משה סמילנסקי, בבקשו להסביר את פרישתו הבהולה של העורך הראשון, דחה את הטענה שהושמעה כנראה, כי טורוב לא עמד בניסיון. לדעתו, "התנאים לא עמדו בניסיונם... טורוב היה נאור יותר מדי בשביל

הגדול בפרסום המברקים נבעה בראש וראשונה מהעבודה, שהם הגיעו מקהירי ברככת. אבל, כפי שראינו, הדחיפות בפרסומם לא עמדה בראש מעיניהם של עורכי "חדשות הארץ" באותה עת.

והיתה עוד סיבה אחת לפחות לפרישתם המהירה של בן יהודה ובן אב"י: הם כתבו את מאמריהם בעברית הירושלמית שלהם, ובעתון החדש נהגו לערום כדי להתאים את החומר לעברית "הרוסית". בן אב"י פרש בטריקת דלת וב-8 באוגוסט 1919 החל להוציא עתון משלו — "דואר היום". אב"י, בן-יהודה, הצטרף אליו, אם כי הוא שמר גם על יחסים טובים עם אנשי "חדשות הארץ". כשמלאה לעתון שנה כתב לו מאמר מקיף.

מהותית יותר מבחינת העתון היתה פרישתו החפוזה של ד"ר טורוב. בגיליון 24, שהופיע ב-15 ביולי 1919, שוב לא הופיע שמו של טורוב כעורך, ובמקומו באה בראש הגיליון רשימה של שישה אישים, שהוגדרו "משתתפים קבועים": ד"ר יוסף לוריה, יעקב פיכמן, אברהם לודופול, ד"ר ש. פרלמן, מרדכי בן-הלל הכהן ומשה סמילנסקי. קולגיום מערכת

כותב... קדמה לא קטנה כל עיקר ו" לעומת זאת הצטער על שאליעוד כן-יהודה כתב רק בגיליון הראשון, ולא יסף.⁸

"חדשות הארץ" לעיני "הארץ"

העתון, אף שהיה יומון, לא הופיע כל יום. כיוון שבימים ההם היו רוב הפועלים בירושלים דתיים, הם לא באו לעבודה בימי חול המועד של סוכות ופסח, בימי איסור חג, בימי צום ואבל (צום גדליהו, תשעה באב), וגם לא במה שמכונה היום "ימי גשר", בין חג לשבת. העומדים בראש העתון ניסו ככל יכולתם לשנות נוהג זה, אך רק בשלב מאוחר יותר עלה הדבר בידיהם, ואף אז באופן חלקי. שתיים מהשיטות: להוציא בימי חול המועד "הוצאה מיוחדת", או שני גיליונות ביום אחד (ערב חג), כנראה כדי לפצות את המנויים על העתון שלא יופיע לאחר החג. אגב, בשום גיליון אין מידע על השינויים וההפסקות. הקוראים ידעו עליהם, אל נכון, מניסיונם.

עמוד ראשון של "הארץ", מדצמבר 1920

הסביבה העתונאית בימים ההם. "האמצעים היו מעטים מדי, וטורוב לא הסכים לפשרות, בסביבה בה "הפשרה היתה גזרת השעה."⁶

"חדשות הארץ" בעיני י.ח. ברנר

ב-10 ביולי 1919 התפרסמה בשבועון "הפועל הצעיר" ביקורת מקיפה על העתון החדש. מחברה הסתתר מאחורי האותיות ב.י., אך היה זה הסופר הנודע יוסף חיים ברנר.⁷ ברנר מגלה בדבריו כי לאחר הופעת העתון החדש, שעל נחיצותו אין עוררים, נשמעו הערות, שאין בו מספיק "ידיעות מדגדגות מארבע כנפות העולם... חדשות 'פיקנטיות', אינטריגות, מאורעות פלאים." מום זה שמוצאים בעתון, אינו מום כלל, אליבא דברנר, שכן "העתון היומי הטוב בעברית אינו צריך ללכת בדרכי העתונות הדורגנית [ידישאית] שלנו בוורשה ובניו יורק." יתר על כן, הוא הביע את קורת רוחו, ש"מעט האסון של אי החשבון לעתון עברי להיות צהוב, הואיל ואיננו לזכורת, יצא המתוק הזה, שלעולם לא יהיה מפעל קפיטליסטי ודרכו לא תהא סוגה לעולם בכל הפרחים הנחמדים המלוים כל עגלה של מפעל המוני-קפיטליסטי."

עתון טוב, לפי ברנר, "צריך לציין את כל חזיונות החיים, את כל העובדות הבודדות המהוות את מהלך החיים, ולהאיר אותם מתוך נקודת השקפה בריאה, בהירה ואנושית; בלי הגזמות, בלי הפרזות, בלי כוונות צדדיות, בלי הטית פני הדברים מתוך פניות שונות." אין זה נורא אם העתון לא מביא את כל החזיונות השלייליים שבארץ; ואשר לטענות שיישמעו בנדון מצד הקהל, "אין לשים [אלהן] לב ביותר; קהלנו יבוא תמיד בטענות." עתון טוב — המשיך ברנר — "אסור, כמובן, שיחסיר איזו ידיעה פוליטית חשובה, אבל בשעת הדחק כשעתנו, טוב שיתן אותה בלי כל הארות, מאשר לעקם בהכרח את הכתובים, מאשר לתת בהכרח הארות בעלות צד אחד, בלתי אובייקטיביות. אולי טוב לעתון טוב בימינו למעט בכלל כיעל המדיניות בו יאמר". במאמרים פוליטיים-חיצוניים, כדאי להמעיט, לפי שנודף מהם ריח "הזרות" [עתון ירושלמי שהופיע לפני מלחמת העולם הראשונה ובשנותיה הראשונות] ו"שומר נפשו ירחק מזה."

מניין הגיליונות הראשונים של "חדשות הארץ", מעיד ברנר, "הנם לשמחנות, בדרך כלל, גיליונות טובים, או יותר נכון, לא רעים. מרע, משלילה עתונת רחוקים הם... מלבד איזה שורות, ועזר פה, ועזר שם, נקיים הם כל הגיליונות שיצאו עד עכשיו, מכל המידות הרעות של הצהיבות השלטת עכשיו כמעט בכל עתונות העולם." לדעתו, העתון מצטיין בטקט, אינו צעקני, ואין בו שקרנות במחילה. השפה בלתי משובשת, "טהורה מן הקוריוזים", שאפיינו את "הזרות" ו"האור" (של כן יהודה וכן אב"י) — "זכרונם לא לברכה."

אבל ברנר לא הסתפק רק בשבחים. גם פגמים מצא בגיליונות העתון שקרא. "קול אמיץ (כלפי פנים) לא נשמע מתוכם, חזירה גדולה לתוך המאורעות לא נראתה. להעריך אין מה. רובם של המאמרים והפיליטונים הנם קלושים, לא גמורים..." אשר להשתתפותו של איתמר בן אב"י בתחילת דרכו של העתון, היה לברנר דבר שבח דווקא, שספק גדול אם מצא חן בעיני הכותב: "יש לשמוח, כמובן, על שבינתיים למד בנו של כן יהודה עברית, חדל לתרום [להשמיע קול] ואפשר לקרוא מה שהוא

תוכן יומי לעניני החיים והספרות

מחנה בן איתמר בן הסדר הדרום סמאל

הערות	הערות	הערות	הערות
הערות	הערות	הערות	הערות
הערות	הערות	הערות	הערות

מסגרת של פרסומים ופניות.

פרסומים

פניות

הודעות

הודעות

"הארץ" ו"דואר היום"

במשך שש שנים — עד הופעת "דבר" ב-1925 — היו "הארץ" ו"דואר היום" שני היומונים העבריים היחידים בארץ (להוציא כמה ניסיונות קצרי ימים של יומונים אחרים). היחסים ביניהם היו לרוב מתוחים, שכן "הארץ" ייצג את המימסד היישובי. את "ועד הצירים" והנהלה הצינונית, ואילו "דואר היום" התקף מוסדות אלה בכל גיליון כמעט, ואף על "הארץ" שפך זעמו.

איתמר בן אבי נהג לצטט את "אחד הסופרים המפורסמים", שנתן סימנים בשני העתונים: "הארץ" הוא אולי עתון הגון, אך לא עתון; "דואר היום" אינו אולי הגון, אבל הוא עתון...¹² ואכן, "דואר היום" כינה בזלזול את "הארץ" — "העתון ההגון", בעוד שכלפיו הוטחה לעתים קרובות ביישוב הטענה שהוא "עתון צהוב", אם כי "הארץ" עצמו לא השתמש בביטוי זה. בן אבי כעורך, בניגוד לעורכי "הארץ", דגל בעתונות רעשנית, סנסציונית, החיה על מה שהוא כינה מרעשים (סקופים בלעז) ומתגאה בהם. בין העתונים התנהלו חילופי התקפות והאשמות, כשברוך כלל הלשון בה נקט "דואר היום" חריפה יותר. "הארץ" המתון לא הסכים לעמדות הימניות של אנשי "דואר היום", וכל התייחסות שלו בעניין זה זכתה לתגובה מהירה של העתון המתחרה. גם העובדה שהאיש החזק ב"הארץ", תקופה ארוכה, היה לייב יפה, איש "ועד הצירים" והממסד הצינוני, הכעיסה את אנשי "דואר היום". בשנת 1920 נבחרה והתכנסה לראשונה אספת הנבחרים, המוסד הייצוגי העליון של היישוב. "הארץ", כמו רוב חוגי הציבור קיבלה בחיוב, בעוד ש"דואר היום" כתב בשצף קצף נגדה, משום שלדעתו אינה "ביאת כוח אמיתית של כל הרוחות המנשבות בארצנו", אלא קומץ של "פקידים מקבלי משכורת, המתאספים לשם חזוק מעמדם והגדלת משכורתם". המאמר בו נכללו מלים אלה נקרא "העתונות הארומה זועפת", ובין העתונים ה"אדומים" כלל "דואר היום" את שבונוני הפועלים "קונטרס" ו"הפועל הצעיר", ואת "הארץ".¹³ גם העובדה ש"הארץ" תמך במנתם אוסישקין, "האיש החזק" של ועד הצירים, היתה לצנינים בעיני בן אבי ועמיתיו למערכת "דואר היום". עורכי עתון זה יצאו בגלוי נגד הפועלים, ארגוניהם ומפלגותיהם, ומי שלא התקיפם ואף כתב בזכותם — כפי שעשה "הארץ" לפעמים — היה חשוד בעיניהם כמשרת השמאל.¹⁴

אם להקדים את המאוחר, הרי שמעבר "הארץ" לתל אביב בתחילת 1923, הביא לגל חדש של מאמרים נגדו ב"דואר היום". אחת הטענות היתה, שכל העת זלזלו "הרוסים" שעמדו בראש "הארץ" ב"לבנטינים הרוצים להוציא עתון", כלומר בני הארץ ואנשי עדות המזרח שכתבו וערכו את "דואר היום".

עתון מתון?

לכאורה היה "הארץ" עתון מתון; בוודאי בהשוואה ל"דואר היום". אולם לא חסרו בו גם מאמרים חריפים, התקפות והתנצחויות. דוגמה אחת, מפרי עטו של זאב ז'בוטינסקי: במשך תקופה ארוכה התנהל ביישוב הקטן ויכוח על זכות הנשים לבחור ולהיבחר לאספת הנבחרים הראשונה. החוגים החרדיים בירושלים הטילו וטו על אפשרות כזו, ורק לאחר ויכוחים סוערים נמצאה פשרה לפיה יצביעו הנשים בירושלים, באזורים

מסויימים, בקלפיות נפרדות, והחרדים אף יורשו להצביע בקולות כפולים (גם עבור נשותיהם).

בעיצומו של הוויכוח כתב ז'בוטינסקי ב"הארץ":

כמוכן הפוליטי קבלנו — או, יותר נכון, נתנו לעצמנו — מכה שאת תוצאותיה נרגיש גם פה וגם בחוץ לארץ, לא רק בעולמנו הפנימי כי אם גם במלחמתנו במתנגדי הצינונות העבריים והזרים. מכמה שנים צעקו מתנגדינו, כי משטר יהודי בא"י מוכרח להיות קלירקלי, המכניע את החיים לעולה של דת. התקפות המתבוללים באנגליה, שהזיקו לנו הרכה כל כך עוד הרבה אחרי הכרות בלפור, היו כמעט כולן בנויות על החשש הזה, וכל הסגוריה הצינונית כלפי חוץ היתה כמו כן מכוונת כנגד החשש הזה.

סיפרנו לאנשי העולם הגדול — המשיך ז'בוטינסקי — כי היהדות היא אומה ולא קהילה דתית, ושגם אצלנו, כמו בקרב כל אומה נאורה אחרת, יוכל אדם להימנות עם האומה, גם אם אין לו כל יחס אל הדת. היום — התרעם — "הכחדנו את הסניגוריה הזאת. נכנענו לקלירקליות... לאיסור גאונים שאין איש בעולם חוץ מ'מאה שערים' יודע מי הם, או לחבורו המדעי של ה' קוק [הרב הראשי], פרי עט טפוסים של אכסטון, בעל חצי השכלה מעוכלת למחצה."

נכנענו לקלירקליות הלוחמת בשויון האשה, בעיקר שהתקבל בתרועות שמחה בקונגרס הראשון בבז'ל (בז'ל) עוד לפני עשרים שנה; בעיקר שעליו בנויה הסתדרותנו. ההסתדרות הזאת [הצינונית] טרחה וגדלה וכבשה את עם ישראל, ולבסוף כבשה גם את הסכמת העולם הנאור לרעינונו, ועתה יוצאים מאיזה חור בקיר אנשים, אשר מעודם לא שמעו גם את שם ג'ון סטיוארט מיל, ומכריזים כי ההסתדרות הצינונית בנויה על עיקר מתנגד לתורה — ואנחנו מפנים לפניהם את הדרך.

ז'בוטינסקי סבר, כי היישוב והתנועה הצינונית ישלמו ביוקר בעד חולשתם זו. שונאי המפעל הצינוני וגם תומכיו, כמו ראשי הפועלים באנגליה ואפילו הנשיא וילסון שנלחם למתן זכות הצבעה לגשים בארצו, "יגידו כי בצעדנו הראשון בארץ התחיה נתגלה הסוד, שהדת אצלנו מעכבת את הקדמה ואת השויון ואת החופש... אי אפשר להופיע בפומבי בתור עם מתקדם בפריז, ולהושיב באותה שעה את החוי והגרגשי על תלם בכנען."¹⁵

גם עם הבריטים, שליטי הארץ, התכתש "הארץ" לא אחת. הוזכרו לעיל בעיות צנוורה; אף עם רולנד סטורס, האיש החזק של הבריטים בירושלים, לא חי העתון בשלום. במאי 1920 התבטא סטורס במרידות כלפי "הארץ": "הם אינם שואלים לעולם, אם נכון הדבר שמרפיסיס או לא."¹⁶

ז'בוטינסקי ו"הארץ"

ז'בוטינסקי היה ללא ספק המבריק שבין משתתפי "הארץ" בשנותיו הראשונות, אך נגזר עליו, רוב הזמן, להיות רחוק מהמערכת. תחילה שירת כנגדו העברי כקצין, אחר כך ישב בכלא, בשל "עוון" ארגון ההגנה בירושלים בעת מאורעות 1920, וזמן לא רב לאחר שחרורו יצא לחו"ל בשליחות ההנהלה הצינונית. גם מרחוק עוד לעתון, בכתיבה, כסיוע כספי

הידיעות על ביקורי הנציב העליון, ו"על דבר האוסישקניאדה לא אדבר לגמרי" (הכוונה למסע הרימום של ראש "ועד הצירים", מנחם אוסישקין, בעתון). לפולמוס הממושך עם "דואר היום" — התנגד. בסיום מכתבו, התנצל: "אין לי כל רשות לבקר וליעץ, כי הלוא גם לעזור איני יכול. על כן אאחל לכם הצלחה בעבודתכם הקשה, וסלחו לי על עצבון-ידי."²⁰

משברים תכופים

"הארץ" של השנים הראשונות הוא עתון מתון-מתון. דומה שדבר לא יכול היה להאיץ את קצבו. דוגמה מאלפת: פרעות מאי 1921 ביפו. הפרעות פרצו ביום ראשון, 1 במאי (כ"ג בניסן תרפ"א). באותו יום לא הופיע עתון, שכן היה זה יום החול הראשון לאחר חג הפסח. למחרת, יום שני, לא התפרסמה אפילו מלה אחת על הפרעות. המידע הראשון בנדון ראה אור ביום שלישי, והידיעה המרכזית (על הרצחו של הסופר יוסף חיים ברנר ביום הפרעות הראשון) — ביום רביעי.

הדמות הבולטת ביותר בקורות העתון בשנותיו הראשונות היה לייב יפה, שהחל לעבוד ב"הארץ" בתחילת שנת 1920 ובמהרה העמיס על שכמו גם את הטיפול בבעיותיו הכלכליות, שהלכו והחריפו. בקיץ 1921, עוד לפני שהתמנה לעורך יחיד, ריחפה על "הארץ" סכנת סגירה ויפה נסע לקרלסבד (כציר הקונגרס הציוני הי"ב) וללונדון, בין השאר כדי לגייס כסף להצלת העתון. בלונדון כונסו טובי המנהיגות הציונית וראשי היהדות האנגלית, כדי לבקשם שיסייעו ל"הארץ". כתב יפה ביומנו:

מתוך 65 מזומנים באו 35... אחד העם, וייצמן, ש. לוי... מבחינה רוחנית היה ערב מזהיר. נצחון ל"הארץ"... לבי כאב על כך שמוכרחים לנצל את מיטב כוחות היהדות והתנועה, כדי לרכך לבם של כמה עשירים. והתוצאה: 500 לירות...²¹

בקיץ 1922 החמיר המצב עוד יותר, ויפה שיגר מכתבים ומברקים בהולים לכל עבר. בכולם התריע, כי ימיו של העתון ספורים. הוא כתב לנחום סוקולוב, לי"ר הוועד הלאומי דוד לין, למנחם אוסישקין, לזלמן שוקן בגרמניה, לשלמה קפלנסקי, לליאו מוצקין וליצחק ניידיץ'. הוא תבע מהנהלה הציונית ומקרן היסוד לקבל את האחריות לעתון. ב-6 באוגוסט 1922 שיגר מכתב מפורט להנהלת ההסתדרות הציונית שהתכנסה בקרלסבד, בו נאמר:

הנהלת חברת "הארץ" החליטה בישיבתה ביום 3 באוגוסט ש"ז לבטל את החברה. יחד עם זה יסגר גם העתון "הארץ". סדרו הליקוידציה [חיסול] נמטר לעורך דין. אני מתאמץ להמשיך את הוצאת העתון, למרות כל המעצורים, עוד לשבועות אחדים, עד סוף הוועידה הציונית השנתית.

גם במכתב רשמי זה תבע מההסתדרות הציונית לקבל את העתון לרשותה. בימי החול — נקט לשון של שכנוע — נמכרים אלפיים עותקים, וכיום ישישי — שלושת אלפים, עקב צירוף מוסף מסחרי-כלכלי. כן הוכפל לאחרונה שטח המודעות. הגרעון, שב-1921 הגיע ל-300 לירות לחדש, ירד כדי מחצית. הוא עצמו יתפטר מתפקידו מיד לאחר תום הוועידה הציונית בקרלסבד.²²

זאב ז'בוטינסקי,
מאנשי המפתח של "הארץ"
בשנותיו הראשונות

ובגיוס כותבים. כשמלאה ל"הארץ" שנה אחת הופיע גיליון חגיגי, ממנו נעדר ז'בוטינסקי, שבאותה עת ישב בכלא עכו. ק. י. סילמן כתב על תרומתו לעתון: "וישם פיו כחרב חדה..." סגנונו "חדש, בלתי מלוטש, מקדח ופצירה... הוא היחיד אשר גם הקורא העברי בארץ ישראל — המבקר החטטן והזועם הזה! — התעורר למאמריו... היחיד שכל מאמר שלו נקרא בעיון... ומבית מלכות העתונות — יצא להאסר."¹⁷

הביוגרף של ז'בוטינסקי, יוסף שכטמן, מביא מפי העורך השני, שמואל פרלמן, הערכה חמה לחלקו של ז'בוטינסקי ב"הארץ". לדבריו נהג לבוא למערכת מדי יום לכמה שעות, כתב, ערך ואף סייע בעבודות הטכניות. הוא חתם בשורה של שמות: שמו המלא, "אלטלנה", א.ט. ועוד. מאמריו היו על נושאים מכל הסוגים: חינוך, תרבות, ספרות, הצורך ללמוד אנגלית, היהדות הספרדית, חשיבות קיומם של הגדודים העבריים וכמובן — פוליטיקה. כפי שראינו לעיל בעניין יחסי דתיים-חילוניים, הוא ידע להצליף ביריבו ללא רחם. כשכתב נגד "ועד הצירים" (אליו השתייך קודם לכן), התכנסו מספר עסקנים בביתו של מרדכי בן-הלל הכהן והחליטו שצריך לרסנו. לפי פרלמן, השיב להם ז'בוטינסקי: "אני אכתוב מה שמוצא אני לנכון. האיש היחיד הרשאי לעשות איזה תיקונים הוא ד"ר פרלמן." העורך אישר, כי ז'בוטינסקי לא התרעם עליו כשהכניס שינויים במאמריו — מהותיים או סגנוניים. תחילה לא היה סגנונו קולח, ונראה כי תרגם את הדברים משפה אחרת. אחר כך השתפר מאוד.¹⁸

בהיותו בחו"ל הרבה לשלוח מאמרים ומברקי-חדשות לעתון. במכתב אופייני מלונדון הוא מבשר למערכת, כי ישלח "100 מלים טלגרפיות — שש פעמים בשבוע"; יגייס את אשר ביילין לשלוח שני מאמרים לשבוע; ישתדל להשיג מהמו"ל שטיבל סכום כסף בשביל "הוספה ספרותית" לעתון. יחד עם זאת ביקש להפסיק לפי שעה את תשלום שכרו, לפי שבעת האחרונה לא כתב מאמרים של ממש: "סלחו לי... לא יכולתי. נשבר לי איזה קפיץ בראשי ואיני יודע מתי יתוקן."¹⁹ כעבור חודשים אחדים, עדיין התאונן על "עייפות אורגנית אשר הצטברה בעצמותי במשך שש השנים האחרונות". העתון מגיע אליו ללונדון רק לעתים רחוקות, ויש לו השגות עליו. לא ברור לו מדוע צריך להדפיס את כל

סגירה, פתיחה מחדש ומעבר לתל אביב

המצב הלך והחמיר. ב-6 באוקטובר 1922 (ערב סוכות תרפ"ג) הופיע שמו של לייב יפה בפעם האחרונה כעורך "הארץ". לאחר החג, משהתחדשה הופעת העתון, נעלם שמו והשם היחיד שהופיע היה של המנהל האחראי מ. מדוינסקי. ב-6 בנובמבר חדל "הארץ" להופיע. "דואר היום", שדיווח על ההתפתחויות אצל יריבו הגדול, לא הסתיר את קורת רוחו מההתמוטטות. בגיליון ה-14 בנובמבר נמסר, שהיה ניסיון של העתונאים, הפקידים ועובדי הדפוס לחדש את הופעת העתון. המשא ומתן בין הצדדים נכשל וחלק מהעובדים החליטו להוציא עתון חדש בשם "ארץ ישראל". ב-19 בנובמבר באה ידיעה נוספת על פיטורי העובדים ועל כך שהופעת העתון "ארץ ישראל" נדחתה, והוא יופיע בשבוע הבא. כן נמסר כי ד"ר משה גליקסון "נכנס בתור עורך מבלי התחשבות עם ענייניהם החיוניים של חבריו לעט".

ואמנם, לאחר הפסקה בת 11 יום, חידש "הארץ" את הופעתו ב-17 בנובמבר 1922. שני שינויים מזדקרים בעתון החדש-ישן: הלוגו שונה ואיכות ההדפסה עלתה. את ההופעה המחודשת ליוו כמה הודעות: העתון, מעתה, יזכה לסיועם של אחד העם, י.ל. גולדברג, י. גרוזבסקי, בצלאל יפה, לייב יפה, ד"ר יוסף יפה וכן ציון מוסינזון; הוא עבר מידי חברת "הארץ" בע"מ לקבוצת עובדי "הארץ", ומעכשיו יוצא בעריכת מ. גליקסון ובהשתתפות מיטב הסופרים בארץ ובחור"ל". המספור הקודם נמשך, אך ליד מספר הגיליון — 988 (בטעות נכתב 1988) נוסף מספור חדש — מ-1. לאחר זמן קצר הוא נעלם ונותר המספור הקודם, הנמשך עד ימינו. שבועיים לאחר מכן היתה לעתון סיבה טובה למסיבה: הוא הגיע לגיליון האלף (3 בדצמבר 1922). פחות מחודש חלף, ונעשה שינוי

גליון התקפה

מאת הנהלת "הארץ"

סיום כ"ו חשוון 17 לנובמבר התחדשה היצאת העתון "הארץ" בסיועם של היה אחד העם, י.ל. גולדברג, י. גרוזבסקי, בצלאל יפה, ל. יוסף, ד. יוסף לוויא ודד! כנציון מוסינזון. שפרסמו הידעה על התחדשות העתון. העתון עבר מידי חברת "הארץ" בע"מ לקבוצת עובדי "הארץ" העתון יוצא בעריכתו של הדיד מ. גליקסון בהשתתפות מוסינזון ומוסינזון. תשומת לב מיוחדת תוקדש מעכשיו להלק הדידית: הוגדל חלק המלגות. הומנו קורספונדנטים ככל ער אי וטובותיה וככל המרכזים החשובים במרחק הקרוב בארצנו ובאמריקה. סדרו הדרג של העתון שכלולו המכני וכיב השתתפותם של כחות ספרותיים חדשים נתנים לנו את האפשרות לשפר את העתון ולשכללו כמקצועותי השונים בין מבחינה ספרותית ובין מבחינה אגפודמצינית.

ישראלים כיון יום יום

תחילת העידן החדש של "הארץ"

נוסף, אולי גדול מכל קודמיו: מגיליון ה-1 בינואר 1923 החל "הארץ" להופיע בתל אביב, בימים ההם עיירה בת פחות מ-15 אלף תושבים. הוא מתמיד לעשות כן מאז, זה למעלה מ-66 שנה.

על נסיבות שיקומו של "הארץ" בימי המשבר והסגירה של נובמבר 1922 — אין מידע מלא. נראה, ש.ל. גולדברג העמיד לרשות העתון סכום כסף נוסף. גם ההנהלה הציונית נחלצה לעזרתו. היא עשתה זאת קודם לעתים²³ אך מעתה הדבר התמסד. בישיבת ההנהלה בירושלים ב-20 בדצמבר 1922 מסר מנחם אוסישקין, כי השתתפות ההנהלה ב"הארץ" היא 50 לירות לחודש. נציג "המזרחי", פרופ' פיק, ביקש לדעת אילו התחייבויות נתן העתון להנהלה תמורת ההשתתפות הקבועה, "ואם לא נתן, למה ניתן לו כסף?" נתקבלה החלטה, כי מקבלים את דבריו של פרופ' פיק לתשומת לב, והכסף ל"הארץ" יילקח מהתקציב הפוליטי.²⁴ בכך תם הפרק הראשון בתולדות עתון "הארץ" — 1,024 גיליונות שהופיעו בירושלים-פרק מוקדם וחלוצי בתולדות העתונות הישראלית.

☆☆☆

1. על "שי של ספרות", ראה מהדורה מצולמת שלו, תל אביב תשל"ג. הביאה לדפוס הקדימה מבוא על דיוקנו של כתב העת, נורית גוברין.
2. מרדכי בן-הלל הכהן, אתחלתא, א', ירושלים תרצ"א, עמ' 137. הכהן הביא בספרו את כל הפרוטוקול מאותה ישיבה.
3. שלמה ולצמן, מן העבר, תל-אביב תש"ד, עמ' 208.
4. איתמר בן אבי, עם שחר עצמאותנו, תל-אביב 1961, עמ' 372.
5. ספר טורוב (עורכים: יצחק זילברשלג ויוחנן טברסקי), בוסטון תרצ"ח, עמ' 38.
6. משה סמילנסקי, "הארץ" — זכרונות ורשמים, הארץ, 28 ביוני 1938.
7. לגבי הזיהוי, ראה: מפתח ל-50 כרכי "הפועל הצעיר", תרס"ח-תשי"י; ערוך ומסודר בידי איזה וג. קרסל, תל-אביב 1968, עמ' 33, 64.
8. י. — ב. כעניינים שונים (הערות), הפועל הצעיר, יב (תרע"ט), גיליון 20.
9. יוסף ב. שכטמן, ז. ז'בוטינסקי, תל-אביב תשט"ז, עמ' 319.
10. ולצמן (הערה 3 לעיל), עמ' 210. הוא מספר, כי בין חברי המערכת נערכה מעין תחרות לציור הלוגו, ז'בוטינסקי הוא שזכה.
11. מכתב למועצת המערכת, כיו אייר תרפ"א, אוכיון ציוני מרכזי (להלן: אצ"מ) קופסה A13/15.
12. בן אבי (הערה 4 לעיל), עמ' 378.
13. דואר היום, 1 באוקטובר 1920.
14. להרחבה בנושא זה, ראה: יגאל דרורי, "עמדותיו של 'דואר היום' מהיוסודו עד סוף 1924", הציונות, מאסף י"ב, תל-אביב 1987, עמ' 141-164.
15. ז. ז'בוטינסקי, "בניין", הארץ, 27 באוקטובר 1919.
16. שיחה עם רוונלד סטורס, בתוך: לייב יפה, כתבים, אגרות ויומנים, ירושלים 1964, עמ' 91.
17. ק. י. סילמן, "החסרנים" [על ז'בוטינסקי וטורוב שנעדרו מגיליון השנה של "הארץ"], הארץ, 2 ביוני 1920.
18. שכטמן (הערה 9 לעיל), עמ' 319-320.
19. ז'בוטינסקי למערכת "הארץ", 9 בנובמבר 1920. אצ"מ, A13/25.
20. ז'בוטינסקי אל פולמן ול. יפה, 7 באפריל 1921, שם.
21. קטע מהיומן מיום 23 בנובמבר 1921, בתוך: לייב יפה, בשליחות עם, ירושלים 1968, עמ' 67.
22. המכתבים באצ"מ, תיק A153/152A.
23. מנחם אוסישקין סייע רבות לעתון. בניסיעותיו בחור"ל ערך לא פעם מגיבות ותר אתר תורמים. וראה: שלום שווארץ, אוסישקין באגרותיו, ירושלים תשי"י, עמ' רנ"ד-רנ"ז.
24. פרוטוקולי ההנהלה הציונית בירושלים, 1922, אצ"מ S100/3B, פרוטוקול מס' 90, עמ' 117.